

IJTIMOIIY ONGNING SHAKLLANISHIDA TARIXIY-MATERIALISTIK YONDASHUVNING ROLI VA AHAMIYATI

Xudayberganov Azizbek Obidjonovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada XIX asrda shakllangan marksistik va tarixiy-materialistik yondashuvning shaxs ongini tushuntirishdagi nazariy asoslari tahlil qilinadi. Karl Marksning asarlariga tayangan holda shaxsning ijtimoiy qarashlari, xulqi va ongining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga bogʻliqligi yoritiladi. Shuningdek, hukmron sinflar gʻoyalari va jamiyatning iqtisodiy tuzilmasi shaxs ongiga qanday taʼsir qilishi ilmiy asosda izohlanadi. Maqolada yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda tanqidiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilishning oʻrni ham alohida koʻrsatib oʻtiladi. Tadqiqot natijalari pedagogika, psixologiya va sotsiologiya sohalarida amaliy qoʻllash uchun nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

Kalit soʻzlar: Marksizm, tarixiy materializm, shaxs ongi, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, hukmron gʻoyalar, tanqidiy tafakkur, yoshlar psixologiyasi.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of the Marxist and historical-materialist approach of the 19th century in explaining individual consciousness. Drawing on the works of Karl Marx, it highlights the dependence of human worldview, behavior, and consciousness on socio-economic conditions. The study also explores how dominant class ideologies and the economic structure of society influence the development of consciousness. Special attention is given to the role of critical thinking and independent decision-making in shaping the social consciousness of young people. The findings provide a theoretical basis for practical applications in pedagogy, psychology, and sociology.

Keywords: Marxism, historical materialism, individual consciousness, socio-economic conditions, dominant ideologies, critical thinking, youth psychology.

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы марксистского и историко-материалистического подхода XIX века к объяснению сознания личности. На основе работ Карла Маркса раскрывается зависимость мировоззрения, поведения и сознания человека от его социально-экономических условий. Также рассматривается влияние господствующих идей и экономической структуры общества на формирование сознания личности. Особое внимание уделено роли критического мышления и самостоятельного принятия решений в процессе формирования социального сознания молодежи. Результаты исследования служат теоретической основой для практического применения в педагогике, психологии и социологии.

Ключевые слова: Марксизм, исторический материализм, сознание личности, социально-экономические условия, господствующие идеи, критическое мышление, психология молодежи.

Kirish. Ijtimoiy ong va shaxsni o'rganish masalasi psixologiya, falsafa va sotsiologiya fanlari tarixida muhim mavzulardan biri sifatida shakllangan. Har bir davrda olimlar insonning jamiyat bilan o'zaro aloqasini, uning qarashlari va xulqining shakllanishini turlicha talqin qilganlar. Ayniqsa XIX asrga kelib, ijtimoiy ong va shaxsning rivojlanishini tushuntirishda iqtisodiy, siyosiy va tarixiy omillarning o'zni chuqurroq tahlil qilina boshlandi. Bu davrda shaxsning jamiyat bilan bog'liqligini ilmiy asosda izohlashga urinishlar jadallashdi.

Marksistik va tarixiy-materialistik ta'limot aynan shu davrda shakllandi va ijtimoiy voqelikni anglashga tamoman yangi yondashuvni taklif etdi. Karl Marks va Fridrix Engels shaxs ongini faqat falsafiy yoki diniy tushunchalar bilan izohlash yetarli emasligini, balki uni yashash sharoitlari va ishlab chiqarish munosabatlari bilan bog'lab o'rganish zarurligini ta'kidladilar. Bu yondashuv shaxsning qarashlari va xulqini real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Shu tariqa, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich ijtimoiy ongni shakllantirish nazariyasini yanada chuqurlashtirdi, shaxs va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilmiy asosda tushuntirdi. Bu bosqichning o'rganilishi zamonaviy psixologiya va pedagogika uchun ham dolzarb bo'lib, u yoshlarning ijtimoiy qarashlarini, tanqidiy tafakkurini va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda nazariy poydevor vazifasini o'taydi.

Asosiy qism. Marksistik va tarixiy-materialistik bosqich XIX asrda shaxs ongini va ijtimoiy voqelikni anglashda yangi konseptual poydevor yaratdi. Ushbu davrda shaxsning xulqi va qarashlari faqat tabiiy yoki axloqiy omillar bilan emas, balki uning yashash sharoitlari, ijtimoiy-iqtisodiy muhit va tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi orqali tushuntirilishi muhimligi ta'kidlandi. Karl Marksning fikricha, inson ongini tushunish uchun avvalo uning mavjud tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish zarur. Shu nuqtai nazardan, shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashdagi faoliyati va qarashlari uning yashash muhitidan ajralmasdir.

Marks o'zining "Siyosiy iqtisod tanqidiga qo'shgan hissasi" (A Contribution to the Critique of Political Economy. 1859.) asarida shunday yozadi: "Insonlarning ongini ularning mavjudligi belgilamaydi, balki ularning ijtimoiy mavjudligi ongini belgilaydi."²³ Bu shuni anglatadiki, shaxsning ijtimoiy qarashlari, dunyoqarashi va ongini shakllantirishda asosiy omil uning yashash sharoiti va jamiyatdagi o'zni hisoblanadi. Shu bilan yoshlarning ijtimoiy voqelikni anglash jarayonida iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlarning muhim ta'siri aniqlanadi. Shuningdek, shaxsning

²³ Karl Marx. A Contribution to the Critique of Political Economy. (Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chikago. Charles H. Kerr & Compan 1904. P. 1

axloqiy qarashlari va xulqi ham jamiyat bilan uzviy bog‘liqlikda shakllanadi. Bu fikr yoshlar psixologiyasi va tarbiyasida ijtimoiy kontekstni hisobga olish zarurligini ochib beradi va ijtimoiy ongning shakllantirishda nazariy poydevor yaratadi.

Marksistik konsepsiyada hukmron ijtimoiy kuchlarning shaxs ongiga ta’siri ham alohida o‘rganilgan. U “Nemis mafkurasi” (The German Ideology. 1846.) asarida shunday ta’kidlaydi: “Har bir davrda hukmron sinfning qarashlari hukmron qarashlar hisoblanadi.”²⁴ Bu fikr shaxs ongining jamiyatdagi kuchlar strukturasi bog‘liqligini ko‘rsatadi. Yoshlar ijtimoiy voqelikni anglashda hukmron ijtimoiy va siyosiy qarashlarning ta’sirini tushunishlari muhimdir. Shu orqali ijtimoiy ongning shakllantirishda tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlari rivojlantiriladi. Tarbiyaviy jarayonda yoshlar hukmron ijtimoiy g‘oyalarni tahlil qilishga o‘rgatiladi, bu esa ularning jamiyatdagi faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, Marks o‘zining “Siyosiy iqtisod tanqidiga qo‘shgan hissasi” asarining so‘z boshida shunday yozadi: “Men yaratgan dunyoqarash inson faoliyati va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligini tushunishga qaratilgan.” Va fikrini davom qildirib – “Marksistik dunyoqarash shaxs faoliyati va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tushunishga yo‘naltirilgan.”²⁵ – deb ta’kidlaydi. Ushbu qarash shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqaning Marksistik asoslarini yoritadi. Shaxsning qarashlari va xulqi faqat ichki psixologik omillar bilan emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy strukturalari bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Shu tariqa yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirish jarayonida faoliyatning va amaliy tajribaning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyaviy jarayonlarda shaxsning ijtimoiy rolini anglash va o‘zini jamiyat bilan bog‘lash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Shu bosqichning eng muhim xususiyati shundaki, shaxsning ijtimoiy ongini tushuntirishda tarixiy kontekst va iqtisodiy sharoitlar birinchi marta konseptual tarzda asosga olingan. Qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy ongini va axloqiy mas’uliyatini umumiy falsafiy tushunchalar orqali yoritgan bo‘lsa, XIX asr Marksistik bosqichi uni real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan bog‘lab tushuntiradi. Shu nuqtai nazardan, yoshlar psixologiyasida ijtimoiy ongning shakllanishida ularning oilaviy, madaniy va iqtisodiy muhitini hisobga olish zarur.

Natijada, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan uzviy bog‘liqligi, shaxs faoliyati va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqani ilmiy asosda yoritgan. Ushbu bosqich yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda tanqidiy fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini

²⁴ Karl Marx (With Friedrich Engels). The German Ideology. – New York. Prometheus Books. 1998. p. 64

²⁵ Karl Marx. A Contribution to the Critique of Political Economy. (Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chicago. Charles H. Kerr & Compan 1904. P. 2

rivojlantirishga nazariy poydevor yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy voqelikni anglash jarayonida shaxs va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, iqtisodiy va madaniy sharoitlar, shuningdek hukmron ijtimoiy g'oyalar ta'sirini tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Xulosa. Birinchidan, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich shaxs ongini tushuntirishda tub burilish yasadi. Bu yondashuv shaxsning qarashlari, xulqi va qadriyatlarini faqat abstrakt falsafiy tushunchalar bilan izohlash o'rniga ularni jamiyatdagi real iqtisodiy va siyosiy sharoitlar bilan bog'lashni taklif qildi. Natijada, insonni o'rganish jarayoni yanada kompleks tus oldi va shaxsning ijtimoiy voqelikni anglash mexanizmlari yangi nazariy asosga ega bo'ldi.

Ikkinchidan, Karl Marksning "ijtimoiy mavjudlik ongni belgilaydi" degan g'oyasi shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy tahlil qilishda markaziy tamoyilga aylandi. Bu qarash yoshlarning psixologiyasini o'rganishda, ularning xulq va qarashlarini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida ijtimoiy-iqtisodiy muhitni hisobga olish zarurligini ko'rsatdi. Mazkur tamoyil zamonaviy psixologiyada shaxs rivojlanishini kontekstual yondashuv asosida tadqiq etish uchun muhim metodologik vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, marksistik bosqich hukmron ijtimoiy qarashlar va mafkuralarning shaxs ongiga ta'sirini tahlil qilishni ilmiy muhokama darajasiga olib chiqdi. Bu yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularni hukmron g'oyalarni tahlil qilishga o'rgatish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan nazariy poydevor yaratdi. Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda ijtimoiy ongni shakllantirishda faoliyat va tajriba muhim o'rin egallashini ko'rsatdi.

Nihoyat, ushbu bosqich ijtimoiy ong va shaxs rivojlanishini tushunishda tarixiy yondashuvning ahamiyatini ochib berdi. Shaxsni tushunish uchun uning shaxsiy xususiyatlari bilan bir qatorda yashayotgan davri, iqtisodiy tizimi, ijtimoiy munosabatlari ham hisobga olinishi lozimligi aniqlandi. Shu tariqa, marksistik va tarixiy-materialistik qarashlar keyingi psixologik, sotsiologik va pedagogik tadqiqotlar uchun nazariy-metodologik asos yaratib, zamonaviy ilm-fanning rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karl Marx. A Contribution to the Critique of Political Economy. (Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chikago. Charles H. Kerr & Compan 1904. P. 314
2. Karl Marx (With Friedrich Engels). The German Ideology. – New York. Prometheus Books. 1998. p. 590